

crkva u svijetu

POGLEDI

SVETI TOMA — PRETEČA KOPERNIKA?*

Tom o Vereš

Giorgio de Santillana, poznati talijanski povjesničar i profesor filozofije znanosti na sveučilištu u Chicagu, objavio je 1955. godine svoju zapaženu, historijski obilno dokumentiranu knjigu o Galilejevu slučaju na engleskom, talijanskom i francuskom jeziku *Le procès de Galilée* (Paris, Club du meilleur livre). Sažimajući na kraju te knjige svoja istraživanja i pokušavajući zamišljenom povijesnom rekonstrukcijom povoljno riješiti Galilejev slučaj, što povjesničari sebi s pravom ponekad dopuštaju, de Santillana piše da bi Galilejev heliocentrički sustav po svoj prilici bio prihvaćen »s'il avait eu un jeune Thomas d'Aquin en face de lui, plutôt qu'un Bellarmine âgé et timoré... Mais le temps n'était plus aux Thomas d'Aquin. — da je za sugovornika imao jednoga mladog Tomu Akvinskog, umjesto staroga i bojažljivog Bellarmina... Ali to doba nije više pripadalo Tomama Akvinskim« (str. 422).

Pisac nigdje u svojoj knjizi ne kaže zašto bi Galilejev susret s Tomom Akvinskim imao sasvim drukčiji ishod od onoga koji nam je poznat, premda Tomu Akvinskog više puta spominje u svojoj knjizi. Pretpostavljati je da de Santillana svoj optimistički sud o ishodu toga zamišljenog susreta donosi na temelju provjerenih podataka i poznavanja djela Tome Akvinskog. Ono što je on propustio učiniti zaslužilo bi posebnu studiju.

U ovome kratkom napisu ne želim pružiti niti skicu te studije. Već su Pierre Duhem u svom opširnom djelu *Le système du Monde* (t. III, str. 348 i sl.) i Joseph de Tonquédec u svom djelu *Questions de cosmologie et de physique chez Aristote et Saint Thomas* (Paris, 1950, str. 7—71) pokušali ponešto sustavnije izložiti Tominu astronomijsku misao. Oni su pokazali da je Toma dobro poznavao sve glavne starovjekovne i srednjovjekovne astronomske sustave, da je budno pratio razvoj astronomskih otkrića,¹ da je doduše prihvaćao geocentrički sustav, ali ga se nije grče-

* Povod su ovome napisu i njegovu objavljivanju u našem časopisu petstota obljetnica Kopernikova rođenja (1473) i predvečerje sedamstote obljetnice smrti Tome Akvinskog (1274).

¹ Usp. In *Aristotelis libros De caelo et mundo*, Lib. II, lec. 17.

vito držao, nego se kritički osvrtao na njegove nedostatke, bez obzira što je na njih morao ukazivati upravo u sustavima uvažениh astronomskih auktoriteta Aristotela i Ptolomeja.²

Dakako, većina je astronoma i filozofa staroga i srednjega vijeka bila više-manje svjesna da su razna astronomska tumačenja samo pretpostavke, podložne kritici i neprestanom usavršavanju. Ali ta je svijest u praksi istraživanja i pronalaženja često izbljedia, te se činilo da novo tumačenje nastupa s pretenzijama, kao uostalom i u povijesti otkrića novoga vijeka, da svojata prava ako ne baš apsolutne, sa svih strana neoborivo učvršćene istine, a ono barem neke koja nije daleko od nje.

Svijest o hipotetičkom obilježju astronomskih teorija osobito je jasno dolazila do izražaja u Aristotela i njegovih sljedbenika koji su isticali da astronomska istraživanja po svojoj prirodi spadaju među najteže, te im više treba pristupiti s osjećajem strahopoštovanja, nego s preuzetnošću i pretjeranom odvažnošću.³ Tako Toma Akvinski, kršćanski sumišljenik Aristotela, kaže da glavnu teškoću u astronomskim istraživanjima predstavlja nedostupnost pojava: »naime, ne možemo suditi sa sigurnošću o onome što je od nas udaljeno. A nebeska tijela su nam daleko ne samo „dužinom“, to jest kolikoćom prostorne udaljenosti, već mnogo više time što nam osjetila zamjećuju vrlo malo njihovih osobina. Nama je pak ljudima prirodno da do spoznaje naravi neke stvari dospijevamo po akcidentima, to jest po osjetilnim osobinama.«⁴ Na drugom mjestu Toma ide još dalje, te precizira da je pri tumačenju nebeskih pojava, na primjer mjesečeve mijene, najteže to što ne opažamo izravno *posrednika* (medium) zbog kojega do tih pojava, dotično do mjesečeve mijene, dolazi. Zato hipotetički zamišlja čovjeka na Mjesecu da bi tim zamišljenim eksperimentom provjerio postojeće tumačenje.⁵

Ne želim dalje govoriti o Tominim mnogostrukim naporima koje je poduzimao da na temelju historijski danih mogućnosti nadvlada nedostatke postojeće fizičke i astronomske slike svijeta, ili barem da ukaže na njihove uzroke. Tim bi problemima trebalo posvetiti oveću i do u detalje razrađenu studiju.⁶

Namjera mi je da iznesem pred našu javnost samo dva značajna teksta Tome Akvinskog na čiju važnost za povijest astronomije, koliko znam, još nije dovoljno upozoreno, a iz kojih se vidi da je Toma relativizirao i stavljao u pitanje apodiktičku znanstvenu vrijednost ne samo postojećih astronomskih sustava, osobito Ptolomejeva, nego *uopće svih astronomskih sustava*, poput Galileja, i to s načelnog spoznajnog gledišta. Iz tih se

² Usp. In *XII libros Metaphysicorum Aristotelis Expositio*, Lib. III, lec. 7, n. 416; Lib. XII, lec. 9. i 10; In *librum Boetii de Trinitate Expositio*, Lec. I, q. 2, a. 3, 8 m.

³ Usp. *De caelo et mundo* II, 12, 291 b 26.

⁴ Usp. In *Aristotelis libros De caelo et mundo Expositio*, Lib. II, lec. 4, n. 332.

⁵ Usp. In *Aristotelis libros Posteriorum Analyticorum Expositio*, Lib. II, lec. 1, n. 416.

⁶ Trebalo bi ispitati između ostalog i tvrdnju nekih povjesničara fizike da je Toma samo ponešto jednostavnije formulirao negoli Newton zakon gravitacije (usp. In *Aristotelis libros De caelo et mundo Expositio*, Lib. I, lec. 17, n. 173 i neke fizičke zakone).

tekstova također vidi da je Toma izričito postavio mogućnost ne-geocentričkog astronomskog sustava za tumačenje pojavâ nebeskih tijela i njihova gibanja.

Ti se tekstovi nalaze u glavnom Tominu djelu *Summa theologiae*, Prima pars, quaestio XXXII, articulus 1, Ad secundum, i u njegovu tumačenju Aristotelova djela *De caelo et mundo*, Liber II, lectio 17, num. 451. Prije nego što ih iznesem na latinskom jeziku i hrvatskom prijevodu, moram upozoriti sasvim ukratko na položaj teksta koji se nalazi u *Sumi teologije*. Spomenuti se tekst nalazi tamo gdje bismo mu se najmanje nadali, to jest u raspravi o Trojstvu. U 32. pitanju (quaestio) te rasprave Toma raščlanjuje problem: Na koji način može čovjek spoznati Trojstvo? U prvome pak članku toga pitanja pokazuje koja je znanstvena vrijednost raznih filozofskih slutnji i teoloških tumačenja te vjerske tajne. Toma zastupa mišljenje da teološka tumačenja te tajne imaju vrlo relativnu vrijednost, jer počivaju na razlozima koji su u načelu nedovoljni i nepotpuni. U tom su pogledu teološka tumačenja tipologijski slična raznim astronomskim tumačenjima i sustavima u odnosu na nepoznatu i nepoznatljivu cjelinu svemira.

Tomin prvi tekst, dakle, izvorno glasi:

»Ad secundum dicendum quod ad aliquam rem dupliciter inducitur ratio. Uno modo, ad probandum sufficienter aliquam radicem: sicut in scientia naturali inducitur ratio sufficiens ad probandum quod motus caeli semper sit uniformis velocitatis. Alio modo inducitur ratio, non quae sufficienter probet radicem, sed quae radici iam positae ostendat congruere consequentes effectus: sicut in astrologia ponitur ratio excentricorum et epicyclorum ex hoc quod, hac positione facta, possunt salvari apparentia sensibilia circa motus caelestes: non tamen ratio haec est sufficienter probans, quia etiam forte alia positione facta salvari possent«.

Prijevod: »Na drugi razlog treba odgovoriti da se neka postavka⁷ može obrazložiti na dva načina. Prvo, tako da se postavka dokazuje dovoljnim razlogom: na taj se način u prirodnoj znanosti iznosi dovoljan razlog kojim se dokazuje da se nebo svagda kreće ujednačenom brzinom.⁸ Drugi je način obrazlaganja takav da navedeni razlog ne dokazuje dovoljno postavku, nego pokazuje da se pojave s njom podudaraju: na taj se način u zvjezdoznanstvu⁹ uzima pojam ekscentrikâ i epiciklâ¹⁰ zbog toga što se

⁷ U Tome Akvinskog izraz *res* (stvar) ima sveobuhvatno značenje: nešto, bilo što u bilo kojem načinu postojanja. Takav izraz ima analogijsko značenje, t. j. srazmjerno misaonom kontekstu u kojem se pojavljuje. Tako u *Sumi teologije* I, 1, 10, c. *res* označuje povijesne osobe i događaje, ovdje postavku, itd., što svagda jasno proizlazi iz rečenice koja slijedi.

⁸ Usp. In *Aristotelis libros De caelo et mundo Expositio*, Lib. II, lec. 8. i 9.

⁹ Tomin izraz *astrologia* ne smijemo prevoditi s »astrologija«, jer taj izraz ima danas pejorativno značenje nadrižnanosti koja proriče čovjekovu sudbinu prema položaju zvijezda, dok je za Tomu i njegovo doba *astrologia* bila znanost, isto što i novovjekovna astronomija, zvjezdoznanstvo, premda na nižem stupnju znanstvenog razvitka.

¹⁰ *Ekscentrik* (izvan središta): krug koji nema isto središte s drugim krugom. *Epicikl*: kružnica po kojoj se, u geocentričkom sustavu, giba planet, dok se središte te kružnice (epicikla) pomiče po periferiji većeg kruga, deferenta kojemu je središte Zemlja.

tom postavkom mogu protumačiti (doslovno: »spasiti«) vidljive pojave u kretanju nebeskih tijela. Ali taj razlog nema dovoljnu dokaznu moć, jer bi se iste pojave vjerojatno mogle protumačiti i nekom drugom postavkom« (potcrtao T. V. i u izvornom tekstu i u prijevodu).

U drugom tekstu Toma ponajprije izlaže astronomske sustave Platona, Eudoxa, Aristotela, Ptolomeja i drugih, te primjećuje: »Illorum tamen suppositiones quas adinvenerunt non est necessarium esse veras: licet enim talibus suppositionibus factis, apparentia salvarentur, non tamen oportet dicere has suppositiones esse veras; quia forte secundum aliquem alium modum, nondum ab hominibus comprehensum, apparentia circa stellas salvantur«.

Prijevod: »Ipak njihove pretpostavke, koje su pronašli, nisu nužno istinite: naime, premda se takvim pretpostavkama mogu protumačiti pojave, ipak se ne može kazati da su istinite, jer se pojave na zvjezdanom nebu vjerojatno mogu protumačiti i na neki drugi način koji ljudi još nisu dokučili« (potcrtao T. V. i u izvornom tekstu i u prijevodu).

Navedeni tekstovi dovoljno jasno govore za sebe, odnosno za tezu koju zastupam, premda se u vezi s njima mogu postaviti mnoga druga važna pitanja. Na primjer:

1. Kako se moglo dogoditi da do sada, kroz proteklih sedam stotina godina otkako su ti tekstovi napisani, nije dovoljno jasno ukazano na njihov pravi znanstveni značaj za povijest astronomije?
2. Zašto Toma Akvinski nije pokušao predložiti neki drugi astronomski sustav, različit od postojećih, kada je u načelu razgovijetno vidio i ustvrdio njegovu mogućnost?
3. Je li on stavio u pitanje zapravo geocentrički sustav kao takav, ili samo ptolomejsku varijantu toga sustava?
4. Također bi se moglo postaviti i ovo zacijelo još zanimljivije pitanje: Zašto tadašnje crkvene vlasti, na primjer pape Klement IV (1265—1268) i Grgur X (1271—1276), njihovi teološki savjetnici ili drugi teolozi nisu ustali protiv Tomine prevelike smionosti kojom tako mirno i jednostavno relativizira i stavlja u pitanje Ptolomejev uglavnom općeprihvaćeni geocentrički sustav, koji se barem naizgled savršeno podudarao s astronomskom slikom svijeta prisutnom u *Svetom pismu*?

Narav je prvoga pitanja takva da se na nj može bolje odgovoriti nagađajući nego pogađajući. Izvjesno je da se u prva dva stoljeća poslije Tomine smrti, koja su bila ispunjena žestokim filozofijsko-teologijskim polemikama između pristaša i protivnika Tomine misli, nije mogao pojaviti interes za njegovu astronomijsku misao. Takav se interes, naprotiv, morao pojaviti kod doslovnih komentatora *Sume teologije* u 15. i 16. stoljeću, osobito poslije objavljivanja Kopernikova djela *De revolutionibus orbium coelestium*, libri VI (1543), ili u povodu Galilejeva slučaja (poslije 1610.). Ali, po mom znanju, nijedan se komentator *Sume teologije* nije osvrnuo na Tominu kritičku primjedbu upućenu Ptolomejevu astronomskom sustavu ili na njegovo načelno relativiziranje svih astronomskih sustava: ni

Johannes Tinctoris († 1469), ni Cajetan († 1534), ni F. de Vitoria († 1546), inače poznat kao utemeljitelj međunarodnog prava, ni D. de Soto († 1560), ni M. Cano († 1560), ni Medina († 1580), ni Báñez († 1604). Tu Tominu kritičku primjedbu nisu uzimali u obzir ni tomisti 17. i 18. stoljeća koji su *Summu teologije* pokušavali »prilagoditi«¹¹ potrebama svojega doba: Johannes de Sancto Thoma († 1644), Goudin († 1695) i Billuart († 1757).¹² Čini se da je Tomina astronomijska misao bila posve zanemarena i zaboravljena u povodu Galilejeva slučaja. Dva su talijanska dominikanca, Lorini i Caccini, napadajući Galileja i braneći protiv njega astronomsku sliku svijeta prisutnu u *Svetom pismu*¹² pokazala da im je Tomina astronomska i egzegetska misao potpuno tuđa. De Santillana navodi da je dominikanac Maraffi, praedicator generalis (sveopći propovjednik), ustao u Galilejevu obranu, ali ne kaže da se pri tom pozivao na Tomine kritičke primjedbe upućene Ptolomejevu geocentričkom sustavu.¹³ Galileja je također branio dominikanac filozof Toma Campanella u svom djelu *Apologia pro Galilaeo* (Frankfurt 1622), i to na temelju egzegetsko-teoloških načela i tekstova Tome Akvinskog, ali ni on se u svojoj obrani ne oslanja na dva teksta koji nas zanimaju. Što se pak tiče novovjekovnih tomista, oni iz načela nisu obraćali pozornost na Tominu prirodnoznanstvenu misao, osim na njezine filozofijske osnove, jer su se pomirili s posvuda raširenim globalnim uvjerenjem da je ta misao u cjelini nadvladana napretkom modernih prirodnih znanosti. Međutim, da ironija povijesti bude potpuna, upravo su moderni povjesničari prirodnih znanosti, kao Pierre Duhem i drugi, počeli ukazivati u djelima Tome Akvinskog na neke elemente moderne astronomije i prirodnih znanosti. Rezultate njihova istraživanja prihvatili su najnoviji izdavači Tominih djela i prevodioci *Summe teologije* na suvremene svjetske jezike.¹⁴ Ali, po mom znanju, još nije dovoljno jasno uočen ni izražen pravi znanstveni značaj dvaju navednih tekstova Tome Akvinskog za povijest astronomije.

Na drugo pitanje: »Zašto Toma Akvinski nije pokušao predložiti neki drugi astronomski sustav, različit od postojećih, kad je u načelu razgovijetno vidio njegovu mogućnost?« — može se odgovoriti gotovo sa sigurnošću da je glavni razlog taj što je bio svjestan da zbiljski napredak u astronomskim istraživanjima počiva na dugotrajnom promatranju, bilježenju i uspoređivanju pojava na nebu,¹⁵ a on se tome nije mogao posvetiti

¹¹ Na primjer Billuart u podnaslovu svoga glavnog djela *Summa Sancti Thomae* precizira svoj program posuvremenjenja riječima: *Hodiernis Academicarum moribus accomodata*.

¹² Usp. G. de Santillana, nav. dj., str. 43. i 59.

¹³ Usp. isto, str. 61.

¹⁴ Na primjer H. F. Dondaine O. P., prevodilac Tomine rasprave o Trojstvu na francuski jezik: *Somme théologique*, La Trinité, I, Paris, Desclée, 1942, str. 198—200. Naprotiv, u njemačkom prijevodu te rasprave nema nikakve bilješke na Tomin tekst koji nas ovdje zanima (usp. *Summa theologica*, Gott der Dreieinige, Salzburg, A. Pustet, 1939).

¹⁵ Usp. *In Aristotelis libros De caelo et mundo Expositio*, Lib. II, lec. 17, n. 455: »... multis temporibus... observaverunt per multos annos... — dugo vremena... godinama su promatrali...«. Također: *In Aristotelis libros Posteriorum Analyticorum Expositio*, Lib. I, lec. 42, n. 378: »... ex pluribus singulariter visis, in quibus multoties consideratis, invenitur idem accidere, accipimus uni-

zbog svojih profesorskih dužnosti i veoma intenzivne spisateljske djelatnosti na području teologije i filozofije. Bio je profesor u Parizu (1252—1259), Napulju (1260), Orviettu (1261—1265), Rimu (1265—1267), Viterbu (1267—1268), ponovno u Parizu (1269—1272) i Napulju (1272—1274). Njegov opus, napisan između 1253. i 1273. godine obuhvaća 34 sveska in-quarto. Mi bismo danas bili skloni kazati da je Toma bio u prvom redu teolog, a ne astronom, i da vjerojatno zbog toga nije pridavao važnost istraživanju nekog drugog astronomskog sustava. Ali takav bi odgovor bio pogrešan, jer bismo Tomu Akvinskog shvaćali po uzoru današnjeg teologa, koji je doista samo teolog, a ne još i filozof, prirodoznanstvenik, astronom itd. — što je Toma, primjerno svome vremenu, također bio. On je bio, dakako, u prvom redu teolog, ali njegova teologija, kao što vidimo u *Sumi teologije*, integrira u sebe sve ljudske znanosti kao interpretatore istine kršćanstva, što pretpostavlja, svakako, dovoljno stručno poznavanje tih znanosti. Osim toga, Toma je pišući svoju *Sumu teologije* od 1266. do 1273. godine, u istom razdoblju napisao i svoje stručne komentare na dvanaest Aristotelovih knjiga, među kojima i na djelo s područja astronomije *De caelo et mundo* 1273. godine. Prema tome, ne može se kazati da Toma nije imao nikakva interesa za astronomiju ili da je taj interes, zbog teoloških razloga, bio neznatan.

No, »je li Toma Akvinski stavio u pitanje zapravo geocentrički sustav kao takav, ili samo ptolomejsku varijantu toga sustava?« — glasi treće pitanje u vezi s tekstovima koji nas ovdje zanimaju. Prije svega, nema nikakve sumnje da Toma u tekstu *Sume teologije* (up. str. 4) izravno stavlja u pitanje apodiktičku znanstvenu vrijednost geocentričkog sustava dvaju najvećih astronoma staroga vijeka Hiparha (2. stoljeće prije Krista) i Ptolomeja († 168. godine poslije Krista), Hiparh je, naime, prvi uveo u astronomiju pojam *ekscentrika* da bi na taj način protumačio nejednakost četiriju godišnjih doba, koja — prema njegovim zapažanjima — proizlazi odatle što se Sunce u jesen i zimu brže kreće nego u proljeće i ljeto. Tu je pojavu Hiparh pokušao protumačiti ekscentričnim položajem Zemlje prema središtu kružnice po kojoj se giba Sunce. Ali Hiparhu su ostale nejasne nepravilnosti u gibanju planeta. Te je nepravilnosti pokušao protumačiti Ptolomej, oslanjajući se na Hiparhov ekscentrični krug, pojmom *epicikla*, to jest manje kružnice po kojoj se giba planet, dok se središte te kružnice pomiče po periferiji većega kruga (»deferenta«), kojemu je središte Zemlja. Ta su dva pojma bila jezgra geocentričkog astronomskog sustava koji je u povijesti čovječanstva suvereno i gotovo sakralno vladao kroz 1500 godina od Kopernika i Galileja. Iz jednoga Galilejeva više taktičkog nego znanstvenog odgovora princu Cesiu, koji je izjavio da je spreman prihvatiti Kopernikov sustav *uz uvjet da ne dira u epicikle i ekscentrike*, očigledno proizlazi da je s ta dva pojma stajala odnosno padala velebna zgrada geocentričkog sustava: »Mi ne smijemo tražiti da se priroda prilagođava onome što sami smatramo najbolje uređenim i ispravnim, već naprotiv moramo nastojati da naš um prilagodimo njezinim djelima, koja su nesumnjivo posve zadivljujuća i savršena; sva će

•
versalem cognitionem. — ...opću (znanstvenu) spoznaju stičemo uočavanjem mnogih pojedinosti, u kojima, poslije brojnih opažanja, ustanovljujemo da se događa isto«.

se druga tumačenja jednoga dana pokazati kao djetinjasta, lišena gipkosti i neskladna. Zanijeću li se epicikli, morat ćemo također zaniijekati kružne putanje Jupiterovih satelita... Ekscentrici postoje, budući da je, prema vrlo pouzdanim promatranjima, i Marsova kružna putanja takva«¹⁶.

No, mi smo vidjeli da je Toma Akvinski već 1266. godine bez ikakva straha, taktiziranja i neugodnih posljedica stavio u pitanje apodiktičku znanstvenu vrijednost tumačenja gibanja nebeskih tijela pomoću epicikla i ekscentrika. Da su Kopernik, a osobito Galilej i njegovi protivnici poznavali taj tekst Tome Akvinskog, bez sumnje bi heliocentrički sustav sasvim bezbolno nadomjestio geocentrički. Ali njihovo doba, kako značajki primjećuje de Santillana, nije više pripadalo Tomi Akvinskom, ni Tomama Akvinskim.

Stavljajući, dakle, u pitanje apodiktičku znanstvenu vrijednost Hiparhova i Ptolomejeva geocentričkog sustava, Toma je zapravo za svoje doba stavio u pitanje geocentrički sustav kao takav. Je li on pri tome mislio na mogućnost heliocentričkog sustava? — Na to pitanje moramo odgovoriti s »da« i s »ne«. »Da«, ukoliko je, s jedne strane, u načelu dopuštao mogućnost svakog razložnog astronomskog sustava, a s druge strane je poznao heliocentrički sustav Aristarha (310--230. godine prije Krista) i Heraklida iz Ponta (4. stoljeće prije Krista).¹⁷ No, moramo odgovoriti s »ne«, ukoliko se misli da je Toma imao pred očima mogućnost nekoga svog određenog heliocentričkog sustava.

Iz dvaju Tominih tekstova koji nas ovdje zanimaju očigledno proizlazi da je on u prvom redu htio relativizirati apodiktičku znanstvenu vrijednost svih astronomskih sustava u odnosu na nepoznatu i nespoznatljivu cjelinu svemira. Naime, prema Tomi se astronomsko dokazivanje kao takvo temelji na načelno nedovoljnim i nepotpunim razlozima. Njegova kritička primjedba upućena Hiparhovu i Ptolomejevu geocentričkom sustavu samo oprimjeruje (»sicut«) to načelno stajalište. Možda to još jasnije proizlazi iz drugog teksta (usp. str. 5), u kojemu Toma, pošto je izložio razne astronomske teorije, primjećuje da te teorije »nisu nužno istinite, jer se pojave na zvjezdanom nebu vjerojatno mogu protumačiti i na neki drugi način koji ljudi još nisu dokučili«. Prema tome, Tomino je stajalište gotovo istovjetno s onim koje iznosi de Santillana pripisujući ga i Galileju, a toliko je smiono da je A. Comte, utemeljitelj suvremene pozitivističke filozofije, smatrao da bi ga trebalo zabraniti: »Znanost o kozmosu će — piše de Santillana — vjerojatno svagda ostati konjunkturalna, jer nikada nećemo spoznati svemir u cjelini; možda će se napretkom znanosti granice neizbježnog neznanja čak i proširiti, kako je mislio Galilej. Još prije stotinjak godina Auguste Comte je smatrao da bi bilo na mjestu zabraniti takve spekulacije.«¹⁸

Na kraju preostaje da odgovorimo, barem u glavnim crtama, na četvrto pitanje: »Zašto tadašnje crkvene vlasti ili teolozi nisu ustali protiv To-

¹⁶ Usp. G. de Santillana, nav. dj., str. 53.

¹⁷ Usp. *In Aristotelis libros De caelo et mundo Expositio*, Lib. II, lec. 11, nn. 395 i 396.

¹⁸ Usp. G. de Santillana, nav. dj., str. 51.

raine prevelike smionosti kojom stavlja u pitanje općeprihvaćeni geocentrički sustav, koji se naizgled savršeno podudarao s astronomskom slikom svijeta prisutnom u Svetom pismu?«. Cjeloviti bi odgovor na to pitanje zahtijevao prostor pozamašne knjige, jer bi trebalo ukazati na razliku između crkvenog života i teološko-egzegetskog mentaliteta u Tominu 13. i Galilejevu 17. stoljeću, u kojemu je znanstvena kritika geocentričkog sustava doista bila proglašena heretičnom pozivanjem na Sveto pismo. Dakako, ovdje ne treba očekivati ni dio takva odgovora. Moramo se ograničiti na bitno. Zašto, dakle, Tomina kritika geocentričkog sustava nije bila proglašena sumnjivom ili heretičnom? Jednostavno zato što je tadašnje crkvene vlasti i teolozi nisu smatrali ni sumnjivom ni heretičnom; nisu u njoj vidjeli nikakvu opasnost za istinu Svetog pisma. Svi su oni naime imali uglavnom isto razumijevanje istine Svetog pisma kao i Toma Akvinski.¹⁹ A po Tomi Akvinskom istina koju Sveto pismo želi vjerniku priopćiti nije istovjetna sa slikovitošću u koju je obavijena²⁰: »Non enim cum Scriptura nominat Dei brachium, est litteralis sensus quod in Deo sit membrum huiusmodi corporale, sed in quod per hoc membrum significatur, scilicet virtus operativa. — Kada naime Pismo govori o Božjoj ruci, onda doslovni smisao nije da Bog ima takav tjelesni ud, nego da ima ono što taj ud predstavlja, to jest stvaralačku snagu.«²¹ Isto tako, kada Sveto pismo u knjizi Jošue 10, 12—14 izvješćuje o tome kako je Jošua privremeno zaustavio gibanje Sunca i Mjeseca, onda ono, prema Tomi Akvinskom, ne želi priopćiti neki izvanredan astronomski događaj, najmanje pak Božjim auktoritetom jamčiti istinitost geocentričkog sustava, kako su, poslije Tome, mislili Luther u borbi protiv Kopernika, Caccini protiv Galileja i luteranski konzistorij u Linzu protiv Keplera. Toma bi dosljedno svome razumijevanju Svetoga pisma rekao da u Jošuinom izvješću, kao i u mnogim drugim svetopisamskim tekstovima, valja prije svega obratiti pozornost na opće hermeneutičko načelo da »per voces aliquid significatur proprie, et aliquid figurative, nec est litteralis sensus ipsa figura, sed id quod est figuratum. — riječima se označuje ponešto u vlastitom smislu, ponešto pak slikovito, a doslovni se smisao ne odnosi na sliku, nego na ono što slika predstavlja.«²² Toma bi nadalje u svome tumačenju Jošuina izvještaja bez sumnje primijenio načelo kojim je pristupao tumačenju Mojsijeva slikovitog izvješća o stvaranju svijeta: »Sed considerandum est quod Moyses rudi populo loquebatur, quorum imbecillitati condescendens, illa solum eis proposuit, quae manifeste sensui apparent. — Ali treba primijetiti da je Mojsije govorio neukom narodu, kojemu je izlagao samo on što se jasno pokazuje osjetilima, prilagođavajući se na taj način njegovoj nesposobnosti.«²³ Prema tome, po Tomi

¹⁹ To se može razabrati iz veoma temeljitog djela H. de Lubaca, *Exégèse médiévale, Les quatre sens de l'Écriture, I—IV*, Paris, Aubier, 1959—1964.

²⁰ Usp. *Summa th.*, I, 1, 9, c.

²¹ Usp. *Summa th.*, I, 1, 10, 3 m. — Zanimljivo je primijetiti da se Galilej u svome *Pismu Castellii* brani od teoloških napada pozivanjem na slikovito značenje mnogih tekstova Svetoga pisma i izričito spominje primjer »Božje ruke« (usp. G. de Santillana, nav. dj., str. 57).

²² Usp. isto.

²³ Usp. *Summa th.*, I, 68, 3, c. Također: I, 70, 1, 3 m: »Moyses autem rudi populo condescendens, secutus est quae sensibilibiter apparent«. — Slično govori Galilej u svome *Pismu Castellii* (usp. G. de Santillana, nav. dj., str. 58).

i ostalim teozima 13. stoljeća, u Jošuinom je izvješću bitna poruka da Bog brani svoj narod izvanrednim intervencijama, a ne astronomska slikovitost (ea quae sensibilibiter apparent) toga izvješća.

Iz svega što smo rekli bjelodano je zašto Tomina kritička primjedba upućena geocentričkom sustavu nije bila, niti je mogla biti osumnjičena i napadana kao heretična.

Toma je Akvinski bio, a vjerojatno će i ostati, najviše osporavani teolog i filozof Katoličke crkve. Neke su njegove teze bile dvaput javno osuđene kao »heretične«: 1270. i 1277. godine, — dakako samo privremeno i od pokrajinskih crkvenih auktoriteta. Imao je idejnih protivnika i među vlastitom subraćom dominikancima, na primjer Robertusa Kilwardbya († 1279), Jacobusa iz Metz († 1304) i neke druge sve do danas. Žestoke polemike između pristaša i protivnika Tomine misli trajale su čitava dva stoljeća, a odjeci tih uglavnom neplodnih polemika odzvanjali su još i u našem stoljeću. Istina, Crkva je s vremenom sve više usvajala Tomina temeljna teologijska stajališta, što se ponovilo, usprkos protivljenjima, i na Drugom vatikanskom saboru. Također je neosporan Tomin znatan utjecaj na oblikovanje teologijske i filozofijske misli Zapada, kao i na umjetničko stvaranje velikana svjetske književnosti od Dantea do Joycea i T. S. Eliota. Ali moramo kazati otvoreno da je u cjelini Toma Akvinski mnogo više, s jedne strane, zanosno hvaljen, slavljn, čašćen, blagoslivljan i živo preporučivan, a s druge strane brzopleto i neznalački kritiziran, osporavan i znalački karikiran, odnosno zaboravljan,²⁴ negoli iskreno, razumon i praktički prihvaćan kao uzorni tražitelj i su-tražitelj istine.

²⁴ Da budemo konkretniji, recimo otvoreno i ovo: u našoj je domovini (ali i izvan nje) Toma Akvinski bolje poznat i temeljitije proučavan na mnogim državnim filozofskim fakultetima, nego na nekim crkvenim teološkim fakultetima i visokim bogoslovskim školama.

Znakove karikaturnog razumijevanja Tome Akvinskog možemo vidjeti, na pr., u *Kani*, srpanj 1972., str. 6, i u karikaturi *Glasa Koncila* od 18. ožujka 1973. g., str. 20. — Ozbiljan i znanstven pristup Tomi Akvinskom treba tražiti u nas izvan pojedinih crkvenih karikaturno-teoloških krugova, na pr. u Nerkeza Smailagića, *Historija političkih doktrina*, sv. I, Naprijed, Zagreb, 1970, str. 84—90. i 122—130.